

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ З РІЗНОЮ УСПІШНІСТЮ У НАВЧАННІ

CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF WILLPOWER QUALITIES OF EDUCATION ACQUISITIONERS WITH DIFFERENT ACADEMIC SUCCESS

У статті представлено результати теоретичного аналізу та емпіричного дослідження проблеми особливостей розвитку вольових якостей курсантів вищого навчального закладу зі специфічними умовами навчання, які мають різний рівень успішності в навчально-професійній діяльності. Юнацький вік є складним періодом життя особистості, екзистенціальних пошуків, етичних, моральних виборів. Великого значення набуває професійне навчання, яке сприяє інтенсивному розвитку особистості. Також цей вік є важливим етапом формування вольових якостей людини. Постановка мети, прийняття рішення її досягнення, перехід до втілення рішення в життя тісно пов'язані з вольовими актами людини. Все це є усвідомлені дії, які потребують активності, рішучості, наполегливості, самостійності, ініціативності.

У емпіричному дослідженні виявлено, що курсанти з високою успішністю в навчальній діяльності мають вищий рівень вольового самоконтролю, вони характеризуються більшою емоційною зрілістю, незалежністю, активністю, відповідальністю. Проте, слід зазначити, що більш ніж у половини курсантів з низькою успішністю також спостерігається високий рівень вольової саморегуляції і у них ці якості так само виражені повною мірою. Дослідження схильності до ризику курсантів з різним рівнем успішності дозволяє констатувати, що низько успішні курсанти децю більше схильні до ризику, ніж високо успішні курсанти. Дослідження рівня суб'єктивного контролю у курсантів показало, що у високо успішних курсантів вище інтернальність в області досягнень і у виробничих відносинах, а у низько успішних – в міжособистих відносинах. Дослідження особливостей самооцінки вольових якостей особистості у курсантів, показало, що високо успішні курсанти значно частіше відзначають у себе наявність таких вольових якостей, як: цілеспрямованість, наполегливість, мужність і самовладання. Низько успішні курсанти значно частіше відзначають у себе – впевненість в своїх силах, уважність, відповідальність, терпимість.

Ключові слова: воля, вольові якості, успішність у навчанні, здобувачі освіти.

The article presents the results of a theoretical analysis and an empirical study of the problem of the specifics of the development of willpower of cadets of a higher educational institution with specific learning conditions who have different levels of success in educational and professional activities. Adolescence is a difficult period of an individual's life, existential searches, ethical and moral choices. Professional training, which contributes to the intensive development of the personality, is of great importance. Also, this age is an important stage in the formation of willpower of a person. Setting a goal, making a decision to achieve it, transitioning to the implementation of the decision in life are closely related to voluntary acts of a person. All these are conscious actions that require activity, determination, persistence, independence, initiative.

In an empirical study, it was found that cadets with high academic success have a higher level of volitional self-control, they are characterized by greater emotional maturity, independence, activity, and responsibility. However, it should be noted that more than half of the cadets with low academic performance also have a high level of volitional self-regulation and these qualities are also fully expressed in them. The study of the risk-taking tendency of cadets with different levels of success allows us to state that low-achieving cadets are slightly more prone to risk than highly successful cadets. The study of the level of subjective control among cadets showed that highly successful cadets have higher internality in the field of achievements and in industrial relations, and less successful cadets have higher internality in interpersonal relations. The study of the peculiarities of the self-assessment of strong-willed personality qualities in cadets showed that highly successful cadets significantly more often note the presence of such strong-willed qualities as: purposefulness, perseverance, courage and self-control. Low-achieving cadets are much more likely to note self-confidence, attentiveness, responsibility, and tolerance.

Key words: will, volitional qualities, academic success, education seekers.

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.22>

Дейниченко Л.М.

к. пед. н.,
доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Кухар Т.В.

к. психол. н.,
старший викладач кафедри психології,
Академія державної пенітенціарної
служби

Свіденська Г.М.

к. психол. н.,
доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

Професійну підготовку майбутніх фахівців у закладах вищої освіти потрібно здійснювати в інноваційному освітньому середовищі, яке повною мірою відповідає запитам сучасного суспільства та кожної особистості. Особливого значення це набуває в Україні у зв'язку з повномасштабною війною, яка відбувається на її території.

У вітчизняній психології традиційно підкреслюється провідна роль виховання і навчання в розвитку психіки (Г. С. Костюк, А. В. Запорожець, С. Д. Максименко, М. М. Заброцький та ін.). Навчання стимулює розвиток та в той же

час залежить від нього. Процес психічного розвитку це динамічний процес якісних і кількісних змін, в ході якого виникають нові психічні утворення на основі та за допомогою диференціації різних структур [1; 2].

Дослідження особливостей психічного та особистісного розвитку в юнацькому віці здійснювали вітчизняні науковці І. С. Булах, З. С. Карпенко, С. Д. Максименко, В. М. Поліщук, В. А. Семиченко, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко та ін. В юнацькому віці відбувається подальший психічний розвиток людини, ускладнення інтелектуальних психічних функ-

цій, трансформація структури особистості у зв'язку з входженням в нові різноманітні соціальні спільноти [7].

Проблеми психології волі, вольових якостей їх розвитку досліджувалися провідними вітчизняними вченими, такими як: І. В. Березовська, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, М. А. Кузнецов, В. С. Поуль та іншими, але недостатньо уваги приділено питанню розвитку вольових якостей особистості в умовах набуття вищої професійної освіти у закладах зі специфічними умовами навчання, до яких належать навчальні заклади системи МВС України. Відповідно до Закону України № 1986 ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки» заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання – це заклад вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах середнього та вищого складу Національної поліції України, начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань [3; 6; 8; 9].

О. Д. Царьов розглядає навчальне середовище закладу вищої освіти МВС України як систему чинників, що впливають на розвиток особистості курсанта, а саме: комплекс програмних засобів, які сприяють засвоєнню навчального матеріалу; послідовність вивчення циклів дисциплін; поєднання різноманітних методів і форм проведення занять; використання нових освітніх технологій у навчальному процесі; активна взаємодія учасників навчального процесу із соціальним і культурним середовищем; організація різних видів практики; взаємодія викладача, офіцерського складу та майбутнього правоохоронця; контроль навчання та дисципліни; цілеспрямоване набуття власного досвіду взаємин у колективі через моделювання соціального устрою; сприятливий психологічний та соціальний клімат тощо [10].

Метою статті є висвітлення результатів дослідження особливостей вольової сфери курсантів з різною успішністю у навчанні.

У дослідженні брали участь курсанти 3 курсу Академії державної пенітенціарної служби та Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кількістю 52 особи.

В результаті аналізу результатів поточних модульних контролів і літньої сесії 2021-2022 навчального року всі досліджувані були розділені на дві групи. До першої групи увійшли курсанти, що за результатами навчальної діяльності мають середній бал не нижче 83,5. До другої групи увійшли курсанти, які за результатами навчальної діяльності мають середній бал не вище 64,5.

Відповідно до мети і завдань дослідження використано такі методики: «Методика вольового самоконтролю» А. Г. Зверкова і Е. В. Ейдмана; опитувальник «Схильність до ризику» О. П. Саннікової і С. В. Бикової; «Опитувальник рівня суб'єктивного контролю» (РСК) Е. Ф. Бажина, Е. А. Голинкіної, А. М. Еткінда. Для виявлення значущості для досліджуваних певних характеристик вольової дії їм було запропоновано за двадцятибальною шкалою оцінити наскільки ці якостями є вираженими у ідеальній вольовій людині і наскільки ними володіє сам досліджуваний. Для оцінки пропонувалися такі якості, характерні для вольової особистості: 1. цілеспрямованість; 2. рішучість; 3. самостійність; 4. упевненість в своїх силах; 5. ініціативність; 6. наполегливість; 7. витримка; 8. дисциплінованість; 9. мужність; 10. енергійність; 11. діловитість; 12. винахідливість; 13. спритність; 14. сміливість; 15. самовладання; 16. уважність; 17. відповідальність; 18. терпимість; 19. незалежність; 20. працьовитість. Для статистичної обробки результату використовувалися критерії t-Стьюдента і кутового перетворення ф-Фішера.

Дослідження особливостей вольового контролю проводилося за допомогою «Методики вольового самоконтролю». Отримані результати відображено в таблицях 1, 2, 3.

Отримані результати вказують на те, що у високо успішних у навчальній діяльності курсантів рівень самоконтролю значущо вищий, ніж у низько успішних курсантів ($p \leq 0,05$ за критерієм Стьюдента). Курсанти з високим рівнем успішності мають вищий рівень вольового самоконтролю, вони характеризуються більшою емоційною зрілістю, незалежністю, активністю, відповідальністю. Вони здатні більшою мірою планомірно реалізовувати власні наміри, розподіляти зусилля, контролювати вчинки. Проте, слід зазначити, що у 51,42% курсантів з низьким рівнем успішності також спостерігається високий рівень вольової саморегуляції і у них описані якості так само виражені повною мірою.

Ми вважаємо, що система навчання у ЗВО

Таблиця 1

Показники самоконтролю у курсантів з різним рівнем успішності (бали)

Шкала	1 група	2 група	t	p-рівень
Самоконтроль	7,4±2,1	5,3±1,9	2,2	≤ 0,05

зі специфічними умовами навчання сприяє формуванню високого рівня вольової само-регуляції, незалежно від рівня успішності. Але, ймовірно, у курсантів з високою успішністю така саморегуляція формується дещо краще завдяки особистісним особливостям. Тобто, курсанти з високою успішністю в своїй навчальній діяльності можуть розраховувати тільки на себе, свій фізичний і психологічний потенціал і відповідальність за результат вони несуть також особисто. Саме це, на наш погляд, сприяє підвищенню рівня вольової саморегуляції.

У курсантів з низькою успішністю, ймовірно, відповідальність за результат навчальної діяльності розповсюджується в рівній мірі на всіх членів групи і це декілька знижує вольову напругу.

Показники наполегливості значущо не розрізняються у курсантів з різним рівнем успішності. Представлені результати свідчать про те, що у курсантів з високим рівнем успішності виявлений вищий рівень наполегливості (значущих відмінностей не виявлено). Курсанти, що мають високий рівень наполегливості, – діяльні, активно йдуть до наміченої мети, не відволікаються на альтернативну діяльність. Курсанти, що мають низький рівень наполегливості схильні до підвищеної лабільності, невпевненості в собі і своїх силах, імпульсивні. Недостатній розвиток наполегливості може призвести до того, що людина може бути непослідовною в своїх діях, кинути почату справу, недостатньо наполегливо рухатися до наміченої мети тощо.

Показники самовладання значущо вище у низько успішних курсантів, ніж у високо успішних курсантів ($p \leq 0,05$ за критерієм Стьюдента). Представлені результати свідчать про те, що самовладання краще розвинене у курсантів з низьким рівнем успішності, ніж у курсантів з високим рівнем успішності. Високий рівень самовладання мають емоційно стійкі люди, які добре вміють опанувати

власні емоції в різних ситуаціях. Властивий їм внутрішній спокій, упевненість в собі звільняють від страху перед невідомістю, підвищують готовність до сприйняття нового і, як правило, поєднуються із свободою поглядів, радикалізмом. Разом з тим, прагнення до постійного самоконтролю, надмірне свідоме обмеження власної спонтанності може призводити до підвищення внутрішньої напруженості, стомлення, навіть виснаження. Низький рівень самовладання властивий спонтанним, імпульсивним, внутрішньо вільним людям.

Ми вважаємо, що складнощі в навчальній діяльності, засвоєнні навчального матеріалу сприяють розвитку самовладання, тобто, необхідність наполегливо трудитися, щоб досягти результату в професійному навчанні, виробляє в кожному курсантові здатність стримувати власні імпульсивні пориви, контролювати поведінку і вислови. Висока успішність, наявність здібностей, бази для засвоєння нових знань не вимагають від курсантів подібних якостей, тому успішні в навчанні курсанти більш спонтанні, розкуті, розкряпані.

Для дослідження схильності до ризику у досліджуваних використовувався опитувальник «Схильність до ризику». Результати представлені в таблиці 4.

Показники схильності до ризику значущо вище у низько успішних курсантів, ніж у високо успішних ($p \leq 0,05$ за критерієм Стьюдента). Курсанти, які мають низький рівень успішності, дещо більше схильні до ризику, ніж курсанти, які мають високий рівень успішності.

Курсанти з середнім рівнем схильності до ризику характеризуються ретельністю при ухваленні рішень, умінням в потрібний момент знайти вірне рішення, взяти ініціативу на себе. Низький рівень схильності до ризику характеризується запереченням невизначеності, тобто ступінь аналізу ситуації такий, що коли виникає необхідність прийняття рішення, людина з легкістю робить вибір, без утруднень та складнощів.

Таблиця 2

Показники наполегливості у курсантів з різним рівнем успішності (бали)

Шкала	1 група	2 група	t	p-рівень
наполегливість	7,1±2,2	6,5±2,1	1,7	> 0,05

Таблиця 3

Показники самовладання у курсантів з різним рівнем успішності (бали)

Шкала	1 група	2 група	t	p-рівень
самовладання	4,8±1,4	6,6±2,2	2,2	≤ 0,05

Таблиця 4

Показники схильності до ризику у курсантів з різним рівнем успішності (бали)

Шкала	1 група	2 група	t	p-рівень
Схильність до ризику	5,1±1,7	7,2±2,3	2,2	≤ 0,05

Ми вважаємо, що курсанти, які мають високий рівень успішності, вимушені зважувати кожен свій крок, більшою мірою, оскільки відчувають, що вони мають персональну відповідальність за результат навчальної діяльності. Низько успішні курсанти можуть дозволити собі ризикнути, поступити спонтанно в більшій кількості ситуацій, оскільки завжди є інші члени групи, які можуть підтримати, виправити ситуацію, розділити відповідальність.

Для дослідження локуса контролю нами була використана методика «Рівень суб'єктивного контролю». Результати представлені в таблиці 5.

Отримано значущі відмінності в показниках деяких шкал, що вимірюють рівень суб'єктивного контролю в різних сферах. А саме, за шкалою інтернальності в області досягнень (I_d) показники вище у курсантів з високим рівнем успішності, у порівнянні з показниками курсантів з низьким рівнем успішності (відмінності значущі на $p \leq 0,01$ рівні за критерієм Фішера). Це свідчить про те, що досліджувані 1 групи, вважають, що всього хорошого в житті вони добилися самі, без сторонньої допомоги, і що вони в змозі досягати своїх цілей у майбутньому. Ми вважаємо, що це безпосередньо пов'язано з їх успіхами в навчальній діяльності. Оскільки курсанти, які успішні в навчальній діяльності, при досягненні певних результатів можуть покладатися тільки на власні сили, фізичні дані, психологічну підготовленість тощо. Курсанти з низьким рівнем успішності схильні приписувати свої успіхи і досягнення зовнішнім обставинам – везінню або допомозі інших людей. І це так само пов'язано з їх навчально-професійною діяльністю.

У курсантів з високим рівнем успішності показники за шкалою інтернальності у виробничих відносинах (I_v) вищі, ніж у курсантів з низьким рівнем успішності ($p \leq 0,01$). Високі показники свідчать про те, що людина вважає свої дії важливим чинником в організації власної виробничої діяльності, у відноси-

нах, що складаються в колективі, в своєму просуванні тощо. Низькі – на те, що людина схильна надавати важливого значення зовнішнім обставинам – керівництву, колегам, везінню – невдачі. Ми вважаємо, що ці показники так само є результатом специфіки ставлення до навчальної діяльності курсантів. Успішніші курсанти вважають свої дії основною причиною успіху або неуспіху, звикли розраховувати тільки на власні сили.

По шкалі інтернальності в області міжособистих відносин (I_m) вищі показники у курсантів з низьким рівнем успішності ($p \leq 0,01$). Високі показники свідчать про те, що людина вважає себе в змозі контролювати неформальні стосунки з іншими людьми, викликати до себе пошану і симпатію тощо. Низькі навпроти, вказують на те, що людина не вважає себе здатною активно формувати власне коло спілкування, схильна вважати свої стосунки результатом дії партнерів.

Для дослідження оцінки власних вольових якостей використовувалася шкала самооцінки. Результати представлено в таблиці 6.

Виявлено значущі відмінності на $p \leq 0,05$ (за t-критерієм Стюдента) між показниками наявності впевненості в своїх силах у курсантів з різним рівнем успішності. Тобто, курсанти з низьким рівнем успішності визначають у себе наявність цієї якості значно частіше, ніж курсанти з високим рівнем успішності. Не дуже успішні в навчальній діяльності курсанти відчувають підтримку членів групи і це додає їм упевненість у власних силах. Успішним курсантам, навпаки, доводиться покладатися тільки на себе і це декілька знижує їх упевненість у собі. Наявність певного досвіду перемог і поразок робить людину впевненою і сприяє більш реалістичній оцінці власної особистості.

Наявність наполегливості значно частіше констатують у себе високо успішні курсанти ($p \leq 0,01$). Необхідність розраховувати тільки на власні сили, не чекаючи підтримки з боку інших людей, впливає на здатність і бажання людини

Таблиця 5

Показники суб'єктивного контролю у курсантів з різним рівнем успішності (%)

Показники	1 група	2 група	ϕ	p-рівень
I_a	63,4	56,1	1,39	> 0,05
I_d	68,7	35,3	2,31	$\leq 0,01$
I_n	57,2	46,5	1,33	> 0,05
I_c	63,2	46,5	1,56	> 0,05
I_v	48,9	72,7	2,22	$\leq 0,01$
I_m	73,4	42,1	2,22	$\leq 0,01$
$I_{зд}$	63,3	67,5	1,29	> 0,05

Примітка: I_a – шкала загальної інтернальності; I_d – шкала інтернальності в області досягнень; I_n – шкала інтернальності в області невдач; I_c – шкала інтернальності в сімейних відносинах; I_v – шкала інтернальності в області виробничих відносин; I_m – шкала інтернальності в області міжособових відносин; $I_{зд}$ – шкала інтернальності відносно здоров'я і хвороби.

Оцінка вольових якостей курсантами з різним рівнем успішності (бали)

Вольові якості	1 група	2 група	t	p-рівень
1. Упевненість в своїх силах	8±0,96	14±0,63	5,3	≤ 0,05
2. Рішучість	10±0,89	6±0,80	1,7	> 0,05
3. Цілеспрямованість	13±0,67	6±0,80	6,1	≤ 0,05
4. Самостійність	9±0,93	10±0,89	0,7	> 0,05
5. Ініціативність	11±0,89	6±0,80	1,3	> 0,05
6. Наполегливість	14±0,63	3±1,39	12,9	≤ 0,01
7. Витримка	9±0,93	7±0,82	0,8	> 0,05
8. Дисциплінованість	10±0,89	5±1,19	1,5	> 0,05
9. Мужність	12±0,79	6±0,80	5,8	≤ 0,05
10. Енергійність	2±1,23	4±1,50	0,7	> 0,05
11. Спритність	7±0,82	4±1,50	0,8	> 0,05
12. Сміливість	7±0,82	5±1,19	0,7	> 0,05
13. Самовладання	12±0,7	5±1,19	6,1	≤ 0,05
14. Уважність	6±0,80	13±0,67	6,1	≤ 0,05
15. Відповідальність	8±0,96	13±0,67	5,7	≤ 0,05
16. Терпимість	6±0,80	15±0,58	11,6	≤ 0,01
17. Незалежність	12±0,7	7±0,82	1,5	> 0,05
18. Працьовитість	9±0,93	6±0,80	0,9	> 0,05

наполегливо добиватися поставлених цілей. Це пов'язано з уявленнями про власні здібності й упевненістю в успіху, який заснований як на реальних досягненнях, так і на уявленнях про них.

Наявність мужності у себе значно частіше констатують високо успішні курсанти ($p \leq 0,01$). Низько успішним курсантам, ймовірно, більшою мірою властивий певний страх перед реальністю, що і знижує їх активність.

Наявність самовладання значно частіше притаманна, на їх думку, високо успішним курсантам ($p \leq 0,05$). Ми вважаємо, що необхідність брати особисту відповідальність за свої перемоги і поразки формує уміння володіти собою в складних ситуаціях.

Уважність значно частіше відзначають у себе низько успішні курсанти ($p \leq 0,05$). Формування цієї якості, ймовірно, пов'язане з тим, що їм необхідно бути уважними по відношенню до членів групи і до їх дій, що сприяє успіху навчально-професійної діяльності.

Наявність відповідальності так само значно частіше фіксують у себе низько успішні курсанти ($p \leq 0,05$). Ми вважаємо, що це пов'язано із специфікою навчальної діяльності у ЗВО зі специфічними умовами навчання. Курсанти відчувають себе відповідальними не тільки за свої дії, але й за дії групи, як єдиної системи.

Наявність терпимості значно частіше констатують у себе так само низько успішні курсанти ($p \leq 0,01$). Щоденне спілкування в умовах ЗВО дає людині розуміння того, що у кожного є і достоїнства, і недоліки. Визнання наявності недоліків в собі допомагає бути більш терпимим до слабкостей інших людей.

Висновки. Проведене дослідження особливостей розвитку вольових якостей у курсантів з різним рівнем успішності у навчанні показало, що здобувачі з високим рівнем успішності мають розвинений самоконтроль та саморегуляцію; не схильні до ризику; готові брати на себе відповідальність за власні досягнення та невдачі, особливо у професійній діяльності; цілеспрямовані, наполегливі, витривалі. Курсанти з низьким рівнем успішності у навчанні мають розвинений самоконтроль; схильні до ризику; готові брати на себе відповідальність у міжособистісних стосунках; впевнені у власних силах, уважні, відповідальні, толерантні.

Перспективами подальших досліджень є розробка та апробація психопрофілактичних та психокорекційних програм розвитку вольової сфери для курсантів з низьким рівнем успішності, результатом використання яких є оптимізація навчально-професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березовська І. В. Особливості розвитку вольових якостей студентів у навчально-професійній діяльності : автореф. ... дис. канд. психол. наук. Одеса, 2007. 18 с.
2. Гук О. Ф. Гуманізація освітнього процесу у вищому навчальному закладі сутність та основні складники освітнього процесу у закладах вищої освіти України. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. № 14. С. 179–187.
3. Закон України № 1986 ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1986-20#Text>

4. Кузнецов М. А. Вольова регуляція особистості: основні закономірності, етапи і механізми. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Психологія. Вип. 43, ч. I. 2012. С. 110–128.

5. Кузнецов М. А., Особливец Я. А. Вольова регуляція особистості: основні закономірності, етапи і механізми. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Психологія. Вип. 46, ч. I. 2013. С. 96–109.

6. Пасько О. М. Система підготовки майбутніх працівників для Національної поліції. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2016. № 5(43). С. 191–194.

7. Певна С. Є. Студент як суб'єкт освітньої діяльності. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. № 4. С. 7–11.

8. Руколайніна І. Є., Леміш О. О. Формування та підготовка кадрів (персоналу) до органів Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 104–106.

9. Совгір І. М. Організаційно-правове регулювання довузівської підготовки кандидатів на службу в органи внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 17 с.

10. Царьов О. Д. Особливості підготовки до професійної адаптації майбутніх правоохоронців. URL : <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN20/12todamp.pdf>